

Odešel Jiří Musil

S Jiřím Musilem jsem se seznámil v šedesátých letech, v době, kdy pracoval ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury – VÚVA a společně s Lubomírem Kotačkou vydávali dokumentační texty poskytující zajímavé, sociologicky zaměřené informace a pohledy na osídlení, urbanismus, město a architekturu. Musil si zvolil toto pracoviště proto, že mu aplikační orientace VÚVA zaručovala i v obtížné době jistou nezávislost. Objevem se pro mne v roce 1967 stala Musilova kniha *Sociologie soudobého města* – práce neposkvřená ideologickými a politickými nánosy, a v ní zejména oddíl o chicagské škole, chytře zamaskovaný, aby nedráždil cenzory. Dílo, kterého si Jiří při zpětném pohledu cenil ze všech svých knih nejvíce a které je také až dosud jedinou českou systematickou prací o sociologii města (v překladu vyšlo i v zahraničí). Následovaly další Musilovy systematické práce o urbánní problematice: *Sociologie bydlení* (1971) a *Urbanizace v socialistických zemích* (1977). Každá svým způsobem zakládala samostatný směr výzkumu a svým vlivem také přesahovala hranice Československa (obě práce byly přeloženy a publikovány v cizině). Dnešní čtenář vystavený rozsáhlé nabídce sociologické a sociologizující literatury si už stěží představí, jakou výjimkou byly v publikační poušti normalizačních 70. let tyto věcné, informativní a ideologickým balastem nezatížené práce. Jiným Musilovým významným příspěvkem k sociologii územních struktur byla v r. 1985 jím redigovaná a do značné míry i napsaná monografie *Lidé a sídliště*, která se ze sociologického, demografického a urbanistického hlediska zabývala sídlišti jako novou dominantní formou hromadného městského bydlení v poválečném Československu (a nejen v něm). Kniha prezentovala poznatky získané rozsáhlým a dodnes v tomto měřítku neopakovaným empirickým výzkumem sídlišť, který Musil během svého působení ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury koordinoval. Svému dalšímu působišti – Fakultě architektury ČVUT, kde byl zaměstnán v druhé polovině 80. let, přispěl Musil dnes málo připomínanými skripty *Sociologie pro architekty a urbanisty* (1982), kde mj. zúročil své poznatky a zkušenosti z působení ve VÚVA.

Období okolo „pražského jara“ v r. 1967–1968 umožnilo Musilovi cestovat na Západ, navštívit tamní pracoviště a navázat kontakty, v některých případech i trvalá přátelství, s řadou zahraničních kolegů zejména ve Velké Británii a v Německé spolkové republice. Po násilném ukončení tohoto „milostivého období“ v srpnu 1968 Musil chvíli váhal, zda v cizině nezůstat, nakonec se však domů vrátil. Ostatně VÚVA byl v bídě normalizačních let relativně přijatelným pracovním prostředím. Oázami poskytujícími v té době řadě sociologů do jisté míry liberální intelektuální prostředí byly dvě tehdejší instituce – sekce sociologie města a bydlení Čs. sociologické společnosti, které Musil předsedal, a Dům techniky Čs. vědecko-technické společnosti (ČsVTS). Pod střechou těchto organizací jsme se, často pod Musilovým vedením, scházeli k zajímavým debatám s kolegy, kteří přežívali z politických důvodů v různých podnikových a rezortních institucích.

Navenek tyto schůzky legitimovala technokratická témata jako např. metodika prognózování, programování a plánování sociálního rozvoje měst a regionů, spolupráce podniků s územními orgány, později i problematika životního prostředí, územního a regionálního plánování. Prostřednictvím ČsVTS, zejména jejího pardubického Domu techniky, bylo tehdy možné provádět aplikované sociologické analýzy měst a okresů a další územní problematiky. V 80. letech se Musilovi podařil husarský kousek – ve spolupráci s polskými a slovenskými kolegy uspořádal na naší straně železné opony několik minikonferencí k teritoriální problematice s účastí západoněmeckých sociologů města.

Jiří měl na krku už 60 let – věk, kdy jiní odcházeli do důchodu, když pád komunistického režimu odstranil na konci roku 1989 překážky, které nestraníky v sociálních vědách po několik desetiletí omezovaly. S nesmírnou energií se na domácí i zahraniční půdě věnoval mnoha novým významným aktivitám, projektům a rolím. Byl jmenován profesorem a přednášel na Karlově univerzitě, stal se na čas ředitelem obnoveného Sociologického ústavu Akademie věd, který pomáhal po programové i personální stránce konstituovat, přednášel na zahraničních konferencích a pracovištích, publikoval atd. Nejvíce svých sil však v 90. letech věnoval působení na Středoevropské univerzitě založené finančníkem a filantropem Georgem Sorosem. V letech 1992–1995 jako akademický ředitel její pražské koleje a později, když tato univerzita kvůli nepříznivým podmínkám z Prahy odešla, jako profesor na jejích kolejích ve Varšavě a v Budapešti. Skutečnost, že se tuto instituci nepodařilo v Praze udržet, byla pro Jiřího traumatem, se kterým se jen obtížně vyrovnával. Na zásluhy Jiřího a na odchod Středoevropské univerzity z Prahy vzpomíná její zakladatel G. Soros v dopise, který v reakci na zprávu o Musilově úmrtí poslal *Sociologickému časopisu*. Jeho tón leccos napovídá o Sorošově vztahu k Jiřímu (uvádím v českém překladu):

„Podle mého původního plánu měla mít Středoevropská univerzita tři areály: v Praze, Varšavě a Budapešti. Jako původem Maďar jsem si přál, aby první v pořadí byla pražská kolej a všechny tři koleje tak měly stejnou váhu. Coby její akademický ředitel hrál Jiří Musil při vytváření a fungování pražské koleje klíčovou roli. Byl vskutku nejdůležitějším místním účastníkem tohoto odvážného a inovativního projektu, svým posláním byl nadšen a plně se mu věnoval. Jako vůdčí osobnost projektu se těšil mé plné podpoře, pražskou kolej se však udržet nepodařilo kvůli nesmiřitelnému odporu Václava Klause. Přišli jsme o budovu, kterou nám poskytla předchozí vláda, a vedení univerzity jsme přenesli do Budapešti. V Praze jsme však, hlavně na naléhání Ernesta Gellnera a pro opakované žádosti Jiřího Musila, zachovali malé pracoviště. Oba si do konce svého života zachovali ke Středoevropské univerzitě příslušnost. S Jiřím Musilem jsem úzce spolupracoval v prvních letech existence Středoevropské univerzity, rád jsem se s ním stýkal a obdivoval jsem jeho nadšení pro věc. Jeho úmrtí je pro mne osobní ztrátou.“

Na Středoevropské univerzitě se Musil spřátelil a spolupracoval s významným antropologem a sociologem Arnoštem Gellnerem, který na tuto školu přišel do Prahy z Británie. Gellnera si Jiří nesmírně vážil a po jeho smrti založil na

Gellnerovu počest dosud fungující tradici *gellnerovských seminářů* zabývajících se tématy z oboru sociální a kulturní antropologie.

Musil cestoval a navazoval kontakty a spolupráci s významnými sociálními vědci v Polsku, Maďarsku, Německu, Británii, Spojených státech, vystupoval na mezinárodních vědeckých kongresech, zastával funkce ve vědeckých společnostech. Po jedno volební období byl předsedou Evropské sociologické asociace, publikoval doma i v zahraničí. V Praze přednášel o středoevropské problematice americkým studentům na pražské koleji New York University.

Toto Musilovo pozdní období dalo vzniknout mimo jiné i několika významným knižním publikacím, jichž byl spoluautorem a editorem. Například skvělé knize *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa* (2002), kterou napsal s historickou demografkou Pavlou Horskou a historikem Eduardem Maurem, a *The End of Czechoslovakia* (1995), kde se spolu s dalšími autory vyrovnával s rozpadem společného státu Čechů a Slováků v roce 1992 a vyslovil přesvědčení, že rozpad byl selháním elit obou zemí. Se Zdeňkem Sudou publikoval knihu *The Meaning of Liberalism – East and West* (1999) a s týž spoluautorem editoval v r. 2000 publikaci o evropské levici *The European Left after 1989 – West and East*, psal o transformaci postkomunistických měst ve střední a východní Evropě, o vývoji urbánní sociologie ve Spojených státech a v Evropě a dalších tématech.

Pokud jde o naše města, těšila se největší Musilově pozornosti Praha. Analýze ekologické struktury a dalším aspektům hlavního města věnoval Musil jedenáct časopiseckých statí a knižních kapitol, v kterých po metodologické stránce navazoval na sociální ekologii chicagské školy a do jisté míry na proslulou předválečnou studii o poměšťování pražského okolí redigovanou Zdeňkem Ullrichem. Druhým „Musilovým městem“ byla jeho rodná Ostrava, kam se jako sociolog vrátil dvakrát. V 60. letech, jako pracovník VÚVA, vedl rozsáhlý sociologický výzkum Ostravy a jejího zázemí pro potřebu místních orgánů, a znovu pak, v posledním období svého života, byl jednou z vůdčích postav nedávno ukončeného projektu GA ČR „Industriální město v postindustriální společnosti“ řešeného Ekonomickou fakultou Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě a zabývajícího se Ostravou a jejím zázemím z hlediska jejího současného ekonomického, sociálního a prostorového přerodu.

K 80. narozeninám přijeli v r. 2008 Musilovi jako významnému evropskému intelektuálovi do Prahy přát jeho vědečtí přátelé a kolegové – z Polska Bohdan Jalowiecki, Grzegorz Gorzelak, Ewa Kaltenberg-Kwiatkowska, z Německa Bernhard Schäfers, Wendelin Strubelt, Bernd Hamm, z Velké Británie Ray Pahl, ze Spojených států Lily Hoffman, ze Slovenska Lubomír Faltán a další přátelé z ČR. Wendelin Strubelt s Grzegorzem Gorzelakem editovali na Musilovu počest sborník *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil* (2008), do něhož kromě uvedených osobností přispěla i desítka dalších Musilových zahraničních a českých přátel. O rok později pak Libor Prudký edituje k osmdesátinám Jiřího Musila další sborník pod názvem *Prostor a společnost* (2009) s příspěvky převážně českých autorů a se zajímavým autobiografickým rozhovorem s jubilantem.

V posledních osmi letech už působil Musil hlavně na domácí půdě. Přátelské a odborně zajímavé působiště našel na několik let na Karlově univerzitě v Centru pro sociální a ekonomické strategie (CESES), kde se podílel na projektu zabývajícím se sociální soudržností, a později v Ostravě na Ekonomické fakultě Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava, kde spolupracoval na již zmíněném výzkumném projektu „Industriální město v postindustriální společnosti“. V publikační řadě tohoto projektu vyšly Musilovy poslední práce a touto svou poslední spoluprací se také Jiří symbolicky vrátil domů – do Ostravy, kde se před 84 roky narodil a odkud se vydal na svou dlouhou a plodnou cestu životem.

Jiří Musil byl nejen vynikajícím vědcem, ale také věrným přítelem, výborným společníkem a skvělým hostitelem. Nezapomenu na jeho kuchařské výkony, když nás – mne a svého britského přítele sociologa Raye Pahla – pohostil ve svém pražském bytě vlastnoručně připraveným obědem o několika chodech.

V Musilovi odešel pravděpodobně poslední z žijících českých sociologů, kteří začali studovat sociologii na Filozofické fakultě Karlovy univerzity ještě před rokem 1948 (Musil zde strávil léta 1947–1952) a jejichž učiteli byli ještě sociolog Josef Král, demograf a statistik Antonín Boháč, filozofové Jan Patočka a J. B. Kozák. Na fakultě zažil postupné vyhasínání liberální atmosféry a vytlačování „buržoazní sociologie“ oficiálním marxismem. Jako student těchto profesorů a duchovní žák Maxe Webera (jeho dílem se zabýval ve své diplomové práci) se Musil nedal, na rozdíl od mnoha svých vrstevníků, svěst bludičkou marxismu a komunismu a nepošpinil se oportunní spoluprací s totalitárním režimem. Založil moderní českou sociologii města a přispěl k poznání sociálně prostorových procesů v současné české společnosti, pomáhal nám otevřít dveře do světa a svým dílem a pedagogickým působením přispěl k výchově nejen sociologů, ale i studentů architektury, urbanismu, demografie a geografie. Byl osobností evropského významu, z našich současných sociologů ve světě pravděpodobně nejznámější. Zaslouhuje obdiv nejen pro svůj intelektuální rozhled, pracovitost a houževnatost, s kterou uměl dělat smysluplnou práci i v obtížném normalizačním období, ale také pro věrnost přátelům a statečnost, s jakou čelil nemoci, která nad ním nakonec zvítězila. Když nedávno v časopise *Lidé města* vzpomínal na poslední ročník studentů sociologie na Filozofické fakultě UK po Únoru 1948 a na tehdy už sílící tlak komunistického režimu, uzavřel Musil tuto rekapitulaci slovy: „I když je pravda, že dobu, v níž jsme žili, jsme si nevybírali, platí zároveň, že i v té době, kterou jsem se zabýval, jsme si volili, jak v ní budeme žít.“ Myslím, že tato moudrá slova se týkají celé Musilovy životní pouti.

Budeš nám, Jiří, scházet a já už nikdy nebudu mít možnost využít Tvého pozvání k naší stále odkládané debatě o epistemologických problémech sociologie, jak ses k nim před rokem vyslovil ve svých odpovědích na otázky časopisu *Commentaire*.

Michal Illner